

TEODOR BĂLAN: DEVOTAMENTUL ȘI VOCAȚIA ABORDĂRILOR ORIGINALE

HARIETA MARECI-SABOL

The Devotion and Vocation of Original Approaches

(Abstract)*

In the 130th anniversary year of Teodor Bălan's birth, the evocation of his distinguished personality is more than suitable, especially since the profit of such approach proves to be twofold: for the remembrance of a representative of historical research of Bucovina, and for the identification of important stages in the evolution of Romanian historiography itself.

About the historian's life it is asserted that it was influenced by a combination of peaceful detachment and bitter stubbornness, similar to the land where he grew up and lived. Born in Gura Humorului, on the 26th of July 1885, Teodor Bălan experienced the simple joy of childhood, but also the pain of separation from the loved ones. He was contaminated by the enthusiasm of Romanian national movement in the early years of the twentieth century, but forced to wear the Austrian military uniform during the First World War, fighting on the Italian front. After the Great Union, in 1918, he lived both the exuberance of his generation and the uncertainty of the reconstruction period. However, he avoided the temptation to participate fully in the political life, believing that there is no compatibility between a career in history and a political career. He chose to be a committed teacher, a devoted archivist and a good researcher of Romanian historical realities.

Teodor Bălan is known for his contributions to the development of historiography on Bucovina, fitting – in a personal manner, with devotion and a genuine vocation – the information about his native province into the general frame of the national history. Many of his works (*Documents of Bucovina*, *Documents of Bucovina's Monasteries*, *Documents of Hurmuzachi Family*, *Bucovina in the First World War*, *History of the Romanian Theater in Bucovina* etc.) remain important tools for the historical research, preparing substantial monographs, and (somewhat) announcing new investigations. Moreover, their repeatedly citation confesses the permanence of Teodor Bălan's ideas, unspoiled by temporal circumstances, and converted into terms of reference.

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

Key words: Teodor Bălan, historiography, Bukovina, retrospective, documents, monography, devotion, recognition.

La 130 de ani de la naștere și după alte câteva decenii de evaluare segmentată a operei sale, istoricul Teodor Bălan își redobândește înălțimea științifică la care trudise și pe care a atins-o atât prin spiritul său, cât și prin marile lui construcții istoriografice. Lucrările sale fundamentale sunt, începând cu anii 1990, fie reeditate, fie publicate în premieră, iar cele două monografii¹ apărute după anul 2000 indică faptul că restituția istorică poate fi considerată profitabilă de mai mulți reprezentanți ai aceleiași generații.

Teodor Bălan s-a născut la 26 iulie 1885, în Gura Humorului, într-o familie ai cărei descendenți pe linie paternă fuseseră strămutați din vatra istorică transilvană. Bălanii, originari din ținuturile maramureșene, sunt menționați în documentele Brașfălăului, Blăjenilor de Sus și Mintiului bistrițean încă din veacul al XVIII-lea, dar de-abia în secolul următor ies din obscuritate atât prin Grigorie, directorul Oficiului de Carte Funciară de pe lângă Judecătoria din Gura Humorului, cât, mai ales, prin Nicolae, mitropolitul Ardealului între anii 1920 și 1955 și membru de onoare al Academiei Române.

Apartenența centenară a Bucovinei la imperiul cosmopolit din centrul Europei generase mutații în aspectele definitorii ale vieții cotidiene, iar căsătoria lui Grigorie Bălan cu Maria Krzemienicko – fiica lui Vicentii și a Josephei, născută Bartkiewicz, din Cacica – ilustrează, în chip grăitor, modul în care natura umană și sentimentele pot transcende barierele etnice și religioase; la fel putem conchide în cazul consemnării numelui viitorului istoric în registrul de stare civilă al Parohiei greco-catolice din Cacica². De altfel, o anume obsesie a familiei bucovinene mixte avea să-l însoțească pe Teodor Bălan timp de jumătate de veac, când a exteriorizat-o, în chip surprinzător, în *Fănuță*, un roman scris „limpede și curgător”,

¹ Harieta Mareci, *Teodor Bălan (1885–1972). Viața și opera*, Iași, Editura Junimea, 2003, 294 p.; Ileana Maria Rădu, *Teodor Bălan (1885–1972), istoric și arhivist al Bucovinei*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, 259 p.

² Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, Colecția de stare civilă, *Parohia greco-catolică Cacica*, Dosar III/1870–1911, p. 86.

așa cum obișnuia să spună Nicolae Iorga. Aceeași obsesie a trecutului, alimentată de nostalgiile vârstei începuturilor, a făcut-o pe Silvia Bălan să insiste, în schițarea biografiei soțului ei, asupra anilor petrecuți în casa părintească din Cernăuți, acolo unde „viața fericită” însemna „atmosfera împletită din contactul menținut cu rudele din Transilvania, care comunicau frământările naționale ale subjugăților, cu duiosia specific bucovineană în emotivitatea ei”³.

În ambianța idilică și cosmopolită a Cernăuților de la cumpăna veacurilor XIX și XX, unde germana avea statutul de *lingua franca*, începea traseul formativ al lui Teodor Bălan, mai întâi la Școala ortodoxă primară (1892–1896) și Liceul German de Stat Nr. 1 (1896–1904), apoi la Facultatea de Litere și Filosofie din cadrul Universității Francisco-Josephine (1904–1908). Aprofundarea limbilor germană, rusă și poloneză s-a dovedit benefică pentru întreaga activitate viitoare, de această aplecare nefiind, desigur, străini dascălii care îi călăuziseră pașii. În timp ce profesorul de limba germană din liceu se remarcase prin preocuparea de a „realiza la elevi corectitudine în exprimare și un stil sobru, dar expresiv, grăitor”⁴, cel care merita deplina apreciere rămânea „excepționalul pedagog Ion Litviniuc-Liteanu”, pentru că știuse „să-i învețe pe elevii lui foarte bine dificila limbă germană, dar să le insuflă totodată înflăcărat naționalism”⁵.

Dat fiind că mai mulți apropiați ai săi se dedicaseră opțiunilor naționaliste, de factură academică, tânărul Teodor Bălan a fost pătruns de entuziasmul mișcării, multiplicând, în cele din urmă, rosturile „Junimii” cernăuțene prin înființarea unei noi societăți academice, generic denumite „Dacia”. Aspectul cultural-național ce conferea particularitate dacienilor îl constituia predilecția pentru venerarea valorilor românești tradițional-rurale, predilecție manifestă inclusiv în vestimentația purtată „la cursuri” sau la „orice altă manifestare publică”: costumul național, cu semnul distinctiv, „panglica tricoloră, cu roșu în sus”⁶. În ceea ce privește ajutorul acordat țărănimii românești, el era departe de cel inițiat, cu decenii în urmă, prin intermediul „cabinetelor de lectură”, dar apropiat „mentalității rudimentare”⁷ de la sate. În locul revistelor, se cereau „steaguri, costume, brâ[i]e”, iar „în locul cetitului au fost introduse exercițiile gimnastice” sau acele „lucruri care pot fi înțelese și gustate de țărani”⁸. În

³ Silvia Bălan, *Viața lui Teodor Bălan*, mss., Biblioteca Muzeului Național al Bucovinei, Secția *Memoriale*, Inv. nr. 103, f. 1–2.

⁴ *Ibidem*, f. 4

⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁶ Ion Negură, *Societatea academică „Dacia” (1905–1938)*, mss., Biblioteca Muzeului Național al Bucovinei, secția *Memoriale*, nr. inv. 75, f. 33.

⁷ Teodor Bălan, *Arcășiile din Bucovina*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1926, p. 4.

⁸ *Ibidem*.

această cheie trebuie înțeles tabloul „petrecerii populare” din Boian, parte a exercițiului literar aparținând lui Teodor Bălan, în care interzicerea „abordării steagului tricolor”, a portului brâului tricolor de către țărani și a împodobirii „cosițelor cu panglici tricolore” de către fetele acestora îndemna la acțiune. Era, cu alte cuvinte, o transpunere literară a realităților afirmării conștiinței naționale prin recurgerea la simboluri, subiect dezvoltat în studiul istoric *Conflictul pentru Tricolor. Un capitol din istoria politică a Bucovinei (1898–1904)*. Mult mai practice și de durată s-au dovedit a fi inițiativele „Societăților de arcași” – cunoscute în forma prescurtată a „arcășiilor” – care, sub pretextul „instrucției pompierilor”, prin efectuarea de exerciții „cu material de incendiu”, își propuneau să „strângă la un loc tineretul”, „înfrățindu-l și cultivându-l fizicește și moralmente” și învățându-l să apere, odată cu posesiunile și „viața aproapelui”, averea românului, limba, legea și gloria strămoșească⁹.

La scurt timp după mobilizarea celor 2 000 de bucovineni și participarea, împreună cu ei, la Expoziția Generală Română, organizată „în Dealul Filaretului” din București, în vara anului 1906, Teodor Bălan și-a încredințat proiectele culturale confrăților săi. Pasiunea și competența îi asiguraseră, printr-o bursă de aproape doi ani, o experiență vieneză în compania remarcabililor profesori Josef Jireček, August Fournier, Alfons Dopsch și, mai ales, Oswald Redlich, cel față de care „a nutrit, până la moarte, un adevărat cult de admirație, recunoștință și pietate”¹⁰. Dacă la Cernăuți își însușise recomandările datorită cărora avea să reușească, peste ani, să citească în original documente referitoare la istoria popoarelor slave, la Viena învățase „cum trebuie să se scrie istorie, dar, mai ales, cum nu este permis să se scrie istorie”¹¹.

După scurtul „hiatus austriac”, interpus între anul III de studii și examenul de absolvire, în toamna anului 1908, Teodor Bălan și-a început cariera didactică, mai întâi ca suplinitor la Gimnaziul utracvist din Câmpulung Moldovenesc (1908–1910) și ulterior ca titular la Liceul Real din Cernăuți (1910–1912) și Liceul de Băieți din Suceava (1912–1914). Rânduiețile nedesluite ale soartei au făcut ca Bălan să se întoarcă la Viena, în 1922 – într-o eșuată încercare de a obține acolo titlul de doctor, dar și într-o profitabilă perioadă de studiu la Haus-Hof-Staatsarchiv – și, mai înainte, în 1915, atunci când locul studiilor de istorie a fost luat de instrucția militară într-o școală de ofițeri, situată în apropierea capitalei austriece. Deteriorarea situației pe frontul italian, în toamna anului 1917, avea să-l implice pe combatantul Teodor Bălan în luptele din Italia, în Carst, pe Isonzo și Piave, la Tolomino și Udine, oferindu-i nedorita

⁹ *Ibidem*, p. 6–7.

¹⁰ Silvia Bălan, *op. cit.*, f. 5.

¹¹ *Ibidem*.

șansă de a vedea cu proprii ochi „măcelul îngrozitor”, de a trăi viața în tranșee și de a lua parte la „istovitoarele marșuri”¹².

Revenit la Cernăuți, după înfăptuirea Unirii, Teodor Bălan a experimentat, alături de exuberanța descătușării dintr-un regim străin, incertitudinea perioadei de reconstrucție, cu suficient de multe umbre și dezamăgiri rămase ca aluviuni ale unor timpuri agitate. A renunțat la orice tentație de a se angaja, plenar, în viața politică, retrăgându-se din disputele vremii, în numele unui altfel de rost civic. Spre deosebire de alți colegi de generație și de breaslă, el a crezut că între profesiunea de istoric și calitatea de om politic nu poate exista compatibilitate și că pentru a rămâne fidel carierei științifice trebuia să se detașeze de ispitele politicianismului. În consecință, a ales să se afirme ca devotat profesor, arhivist conștiincios și bun cunoscător al realităților istorice românești.

Aplecarea spre universul școlii a însemnat pentru profesorul Teodor Bălan mai mult decât a transmite elevilor săi informații găsite în cărți, pentru a le evalua ulterior capacitatea de a memora și de a le nota prestația. Lucrul cu elevii era o misiune asumată și responsabilă, recunoscută în diverse forme, public – prin gradația „a șaptea de merit”¹³, prin diverse distincții¹⁴ („Răsplata Muncii”, „Coroana României cu grad de cavaler”, „Meritul Cultural clasa a II-a”, „Crucea Meritul de Aur”, „Ordinul Muncii clasa a III-a”) și, în final, prin titlul de Profesor Emerit¹⁵ – dar, mai, ales prin admirația foștilor săi elevi și studenți. Ținuta doctă și captivantă a orelor de istorie de la liceul cernăuțean sau a prelegerilor sale de la Facultatea de Litere și Filosofie i-a fost recunoscută în epocă și apoi rememorată, în repetate rânduri, de cei care, la rândul lor, ajunseseră repere ale vieții științifice și culturale românești și universale: Radu Grigorovici, Milan Pavel Șesan, Vladimir Trebici, Ștefan Munteanu. Într-o scrisoare, datată 7 noiembrie 1971, inginerul Wilhelm Landskrau, din Linz-Austria, îi descria fostului său profesor, Teodor Bălan, modul în care fusese sărbătorită la Linz revederea după 50 de ani a absolvenților Liceului German de Stat din Cernăuți, promoția 1921¹⁶. Corespondența purtată de cei doi devenise expresia celei mai nedisimulate prețuiri pe care elevul o arăta, după o jumătate de veac, profesorului său.

Dar traiectoria didactică și onestitatea civică aveau să se îngemăneze cu temeinicia operei sale, exemplară prin ambiția de a oferi temeuri cât mai complete

¹² *Ibidem*, f. 6.

¹³ P. Țugui, *Teodor Bălan. Profil biobibliografic*, în „Glasul Bucovinei”, revistă trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți–București, anul VII, nr. 1, 2000, p. 54.

¹⁴ *Ibidem*, p. 53–54, 66.

¹⁵ *Ibidem*, p. 66.

¹⁶ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, Fond *Teodor Bălan*, Dosar III, doc. 81/7 noiembrie 1971.

pentru reconstituirea istoriei Bucovinei. Și, cum istoria nu se scrie oricum, ci pe bază de documente, în absența unui riguros plan de organizare, documentele din arhivele bucovinene ar fi fost expuse risipei și distrugerii. Efervescenta produsă de Marea Unire l-a contaminat și pe Teodor Bălan, el răspunzând unei chemări generale adresate intelectualilor de a participa, în chip nemijlocit, la recuperarea trecutului, prin descoperirea și exploatarea izvoarelor. Pasionat de cercetările în arhive, instruit în spiritul seminariilor de paleografie slavă, latină și germană conduse de Milkowicz și Przibram și convins de principiul scrierii istoriei „așa cum a fost” – însușit de la von Ranke, prin Oswald Redlich –, Teodor Bălan a ajuns să fie recomandat drept „bun cunoscător” al diplomatiei și un „harnic culegător” de izvoare istorice. Munca migăloasă și obstinația de a găsi documente în Bucovina și Polonia, la autoritățile centrale și comunale, în biserici sau casele colecționarilor particulari au făcut dovada devotamentului față de instituții, mici și mari, de la Comisiunea arhivistică (la care a colaborat, alături de Ion Nistor) și până la Arhivele Statului din Cernăuți (pe care le-a condus, în calitate de director, între anii 1933 și 1941).

Iată de ce, pentru cei care s-au încumetat să contureze efigia istoricului Teodor Bălan, ipostaza culegătorului și editorului de izvoare a fost una primordială, de aici pornind orice întreprindere de investigare a trecutului. Este adevărat că, în 1942, Academia Română a premiat volumele IV și V din colecția *Documente bucovinene*, înscrise în competiție, de altfel, în 1940, atunci când autorul lor se afla în refugiu la Sibiu. Împrejurările dramatice, evacuarea și apoi pierderea „muncii de o viață” – biblioteca, colecțiile numismatice, de fotografii și afișe, tablourile, mobila sau, cu alte cuvinte, ceea ce făcuse din locuința sa un „muzeu istoric”¹⁷ – creau, în opinia generalului Radu Rosetti, o „situațiune specială”¹⁸. Suma înmănată lui Bălan era, în egală măsură, o recunoaștere a valorii muncii sale și un simbol al solidarității de breaslă, într-o vreme în care condiției intelectualului din Bucovina (și a bucovineanului, în general) îi fuseseră hărăzite registre dintre cele mai întunecate. Paradoxal, cu numai câțiva ani în urmă, redactorii periodicului „Făt-Frumos” îl numeau pe „docentul universitar și director al Arhivelor Statului” un „muncitor tăcut [...], adică unul care tace și face [...] fără niciun salariu” ca „jertfă a Bucovinei culturale”, care „muncește totdeauna mai din greu ca alții, beneficiari ai subvențiilor oficiale”¹⁹.

¹⁷ Teodor Bălan, *Raport al Direcției Regionale Cernăuți*, în „Revista arhivelor”, București, anul V, nr. 2, 1943, p. 241.

¹⁸ Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, *Scrisori de la C. C. Giurescu, M. I. Kogălniceanu, Andrei Oțetea, Sextil Pușcariu, R. Rosetti, I. E. Torouțiu către Teodor Bălan*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean”, anul XI–XII, 1984–1985, p. 337.

¹⁹ „Făt-Frumos”, Cernăuți, anul XI, 6 decembrie 1936, p. 329.

Același devotament față de munca temeinică i-a confirmat vocația abordărilor originale chiar și atunci când privațiunile fizice și morale din anii războiului l-au adus în pragul disperării. Nu a urmărit obținerea unor privilegii și nici nu și-a epatat calitatea de profesor eminent; și-a dorit doar recunoașterea unor merite pentru care muncise, așa cum o arată și corespondența purtată în anii 1960 cu universitarul bucureștean Vasile Grecu (un alt bucovinean pe care destinul l-a purtat departe de locurile natale) în încercarea de a obține „acceptarea” doctoratului²⁰. Spre deosebire de alții, a reușit să treacă peste tensiunile de moment și peste orgoliile de orice fel, oferind mai tinerilor săi confrăți din țară sau străinătate sugestii, cărți și documente²¹, deopotrivă cu amintirea sa de om integru, erudit, riguros și generos.

Nu vom stăruii asupra valorii aparte a documentelor sau colecțiilor de izvoare – de neignorat pentru cei care își propun să sondeze istoria Bucovinei –, dar vom spune că, fără îndoială, toate cele nouă volume de *Documente bucovinene*, apoi *Documentele mănăstirilor din Bucovina*, *Nouii documente câmpulungene*, *Documente câmpulungene culese de la particulari*, *Memoriile țăranilor din Câmpulung Moldovenesc*, *Dezvoltarea teatrului românesc din Bucovina în perioada 1855–1913*, *Documentele familiei Hurmuzachi (1636–1856)* și *Din corespondența familiei Hurmuzachi (1831–1898)* rămân pilonii veritabili, rezistenți și absolut necesari unui vast edificiu istoriografic. O asemenea performanță a stat în puterea istoricului bucovinean, iar ea a presupus nu doar răbdare și minuție, ci și vocație și înzestrare.

Pe temeiul trudnicelor explorări arhivistice, Teodor Bălan a construit studii, monografii și sinteze. Prospectarea lor indică aceeași stăruință laborioasă, indiferent dacă subiectul abordat aparține Evului Mediu, începuturilor stăpânirii habsburgice în Bucovina, Revoluției de la 1848 și Marelui Război sau vieții culturale de la cumpăna secolelor XIX și XX. În aproape toate aceste aspecte, lui Teodor Bălan i se datorează contribuții fundamentale: *Sistemului fiscal din Moldova până în secolul al XIX-lea; Bucovina în anul 1848; Conflictul pentru Tricolor; Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul Războiului Mondial, 1914–1918; Bucovina în Războiul Mondial; Istoria teatrului românesc din Bucovina; Istoricul artei grafice din Bucovina; Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*. Lor li se adaugă multitudinea de articole, de dimensiuni reduse, diseminate în periodicele culturale și istorice ale vremii: *Numele Moldova; Administrația și justiția în Bucovina sub generalii Splény și Enzenberg; Forum Nobilium în Bucovina; Emigranți poloni în Bucovina și Moldova în secolul al XIX-lea; Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848; Moșia Cernauca și*

²⁰ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, Fond *Teodor Bălan*, Dosar III, doc. 67/8 mai 1964, doc. 68/14 mai 1964.

²¹ *Ibidem*, dosar III, doc. 1/6 octombrie 1963, doc. 14/24 mai 1971; Dosar IV, doc. 33/23 ianuarie 1967.

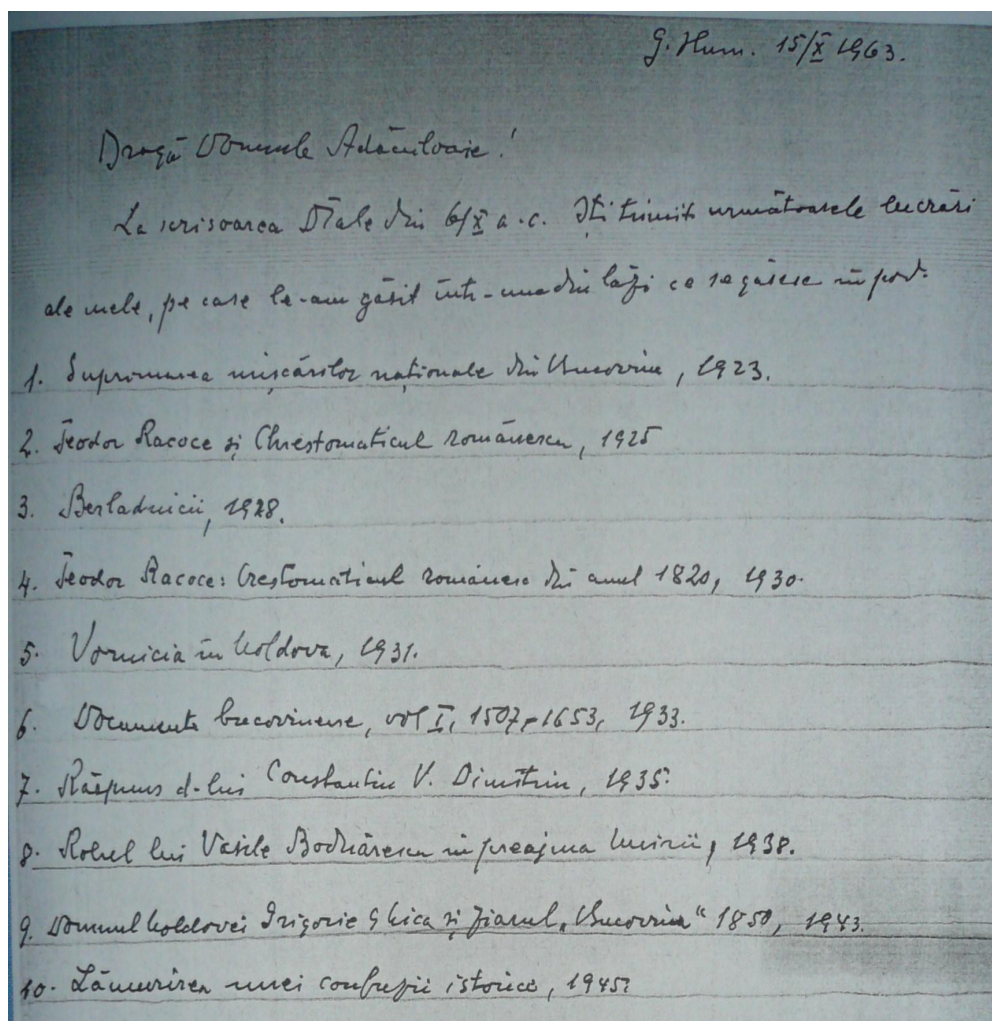
familia Hurmuzachi; Serbarea de la Putna; Procesul „Arboroasei”; Rolul lui Vasile Bodnărescul în preajma Unirii.

Simpla și selectiva enumerare a acestor titluri este sugestivă pentru anvergura personalității istoricului Teodor Bălan. Că aprecierea nu este deloc exagerată o arătase, dintr-un bun început, condeiful lui Nicolae Iorga, care, în 1930, numea *Vornicia în Moldova* drept „model de lucrare istorică”²². Asemenea ei, majoritatea scrierilor istorice relevă spiritul exigent și migălos, cunoștințele profunde și detaliate, rigoarea exemplară, stilul limpede și echilibrat, prudența, dar și disponibilitatea spre interdisciplinaritate. O parte dintre ele au apărut înainte de 1972, primind cuvenite laude și sporind prestigiul autorului lor. Altele au căpătat în ultimele decenii atenția editorilor și bunăvoința editurilor, iar câteva încă mai așteaptă în rafturi, liniștite, „să le vie timpul ca să vadă lumina tiparului”²³. Rămâne, așadar, o datorie a posterității să-și conjuge eforturile spre a propaga, cu eficiență, munca stăruitoare a devotatului istoric al Bucovinei. Poate acesta ar fi și modul cel mai adecvat de a evoca, la moment aniversar, personalitatea lui Teodor Bălan.

Adăugăm articolului două scrisori adresate de către Teodor Bălan lui N. Adăniloiaie (Arhivele Naționale ale României, Fond *Teodor Bălan*) și o fotografie cu istoricul bucovinean, obținută de la nepotul acestuia, Corneliu Bălan, din București.

²² Silvia Bălan, *op. cit.*, f. 9; Arhivele Naționale ale României, Fond *Teodor Bălan*, Dosar III, doc. 4/15 octombrie 1963.

²³ Arhivele Naționale ale României, Fond *Teodor Bălan*, Dosar II, doc.1/1958, f. 13.

în Indesol. Voile Documente poate le auzez la acosta lucrare.
Păcat că lucrarea aceasta nu poate vedea lumina tipăriturii
la Tombeau, ce ești, lucrarea aceasta țo va putea interesa în
Special. Dar cum am întrerupt legăturile mele cu Unu-
restu, lucrarea va face înca-un salt în arhivele mea particu-
-lari.
Rugându-te să-mi confirmi primirea lucrărilor mele,
rămân cu cele mai bune sentimente el Diab
Teodor Galan.
P.S. Unsiica în baloana este lucrarea mea de docenta, despre
ce N. Doga a sustinut că e model de lucrare.

Gh. 5/XI 1963.

Mulțumiri Sărutele Adăncioase!

Confirm primirea scrisorii Dădo din Craiova
cu date de 30 oct-a.c.

Notarea de mulțumiri - ți trimis a doua serie de
lucrări ale mele. Dar bănuiesc că ești „pe teren”,
am așteptat până să-ți trimis celelalte Dădo sau sau
de răta.

Cățile pe care doresc să-ți le trimis sunt:

1. Din corespondența lui Utholț Rogăchișan cu frații
Hermuzaki 1840-1865.
2. Câteva documente bisericești, 1946, scoase din arhiva
Utholțului din Sibiu.
3. Războaiele țărănești din secolul Episcopiei moldovene-
-se din 1805.
4. Der Ursprung der Familie Constantinescu - Sibiu, 1932.
5. Forum nobilium din Bucovina.

